

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Блаже Ристовски

ЃОРЃИЈА М. ПУЛЕВСКИ

МЕЃНИК ВО НАШАТА КУЛТУРНО-НАЦИОНАЛНА
ИСТОРИЈА

СКОПЈЕ 1996

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Блаже Ристовски

ЃОРЃИЈА М. ПУЛЕВСКИ
МЕЃНИК ВО НАШАТА КУЛТУРНО-НАЦИОНАЛНА
ИСТОРИЈА

СВЕЧЕН СОБИР ПО ПОВОД СТОГОДИШНИНАТА ОД СМРТТА
НА ЃОРЃИЈА М. ПУЛЕВСКИ, ОДРЖАН НА 14. VI 1995

*Се забележуваат
проф. д-р Ѓорѓи Болевски
со особено задоволство
Др. 5. III 1996
Блаже Ристовски*

СКОПЈЕ 1996

ЃОРЃИЈА М. ПУЛЕВСКИ
МЕЃНИК ВО НАШАТА КУЛТУРНО-НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА
ПО ПОВОД СТОГОДИШНИНАТА ОД СМРТТА
(1895–1995)

Точно пред едно столетие, во јуни 1895 година, како емигрант во Бугарија, на скоро 80-годишна возраст, откако ги заврши и ги препиша обемните ракописи „Славјанско-македонска општа историја“ и „Јзичница“, бесшумно беше испратен на старите софиски гробишта еден од најзначајните, но истовремено и еден од најмалку познатите дејци во револуционерната и културно-националната историја на Македонија од XIX век – знаменитиот меѓник меѓу две судбоносни епохи Ѓорѓија М. Пулевски. И до денеска ни гробот му го знаеме ни потомците му ги пронајдовме. А остави двајца синови и два внука од закланата сестра...¹ Единственото основно училиште што го носеше неговото име исчезна заедно со неговото родно некогаш „големо село“ Галичник. Поколенија воспитаници на македонските основни и средни училишта го запомнија само неговото име, а за резонот на универзитетската елита си остана премногу неук ѕидар за да се најде во програмите на Филозофскиот и Филолошкиот факултет во престолнината на државата за која вложи сè што имаше. Дури и годините на раѓањето и на смртта сеуште различно му се пишуваат², а одделни идолопоклоници и вообразени компилатори

¹ Д-р Блаже Ристовски, *Портрети и процеси од македонската литература и национална историја*, Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла, I. Портрети од македонската литературна и национална историја, „Култура“, Скопје, 1989, 254–289.

² Годините на раѓањето и на смртта 1838 и 1894 што ги даде Блаже Конески (*Македонските учебници од 19 век – Еден прилог кон историјата на македонската преродба*, Издава Главниот одбор на Нар. фронт на Македонија, Историска библиотека – 1, Скопје, 1949, 87), според Георги Трајчев, *Книга за минацијата* (Историко-географски очерк), София, 1941, 42, не се точни и секако треба да се прифатат како година на

сеуште не сакаат да му ја почитуваат ни последната легитимна желба – името да му остане за поколенијата во народската форма *Ѓорѓија*³, како што се потпишуваше во своите последни македонски книги и ракописи.

Во првата и фундаментална кратка монографска студија од 1949 година на тогаш младиот и сестран истражувач Блаже Конески „Македонистот Ѓорѓи (Ѓорго) Пулевски“⁴ уште на почетокот се определува неговото место во плејадата на „учебникарите“, но и во историјата на македонската национална мисла, истакнувајќи дека „е за нас далеку поважно“ што Пулевски е „единствен досега познат наш човек што успеал печатно да им даде израз на идеите од македонистите“⁵. Тој, вели на крајот Конески, како „разбуден самоук, човек од народот“, станува „понепоосреден изразител на мислите и стремежите на народните низини, одошто некои тогашни наши интелектуалци што во помала или поголема мера сепак потпаѓале под туѓо влијание“. Зашто, Пулевски „со својот сидарски ум“ изрази „нешто повисоко“, бидејќи, заклучува Блаже Конески, „борбената свест во нашите широки народни маси порасна. И не само што го издигна гласот за самостоен македонски литературен јазик, за македонска самостојност, ами тој собра и своја дружина да се бори за идеалот што го проповедаше – за македонска слобода“⁶.

Ете затоа и т.н. Македонски научен институт во Софија во првиот том од четиритомното издание „Национално-освободителното движење на македонските и тракийските българи 1878–1994“ на прво место меѓу носителите на „македонскиот антибългаризъм“ (што имал цел „обособяване на антибългарска основа на Македонија“) ги поставува токму Ѓорѓија Пулевски и Венијамин Мачуковски⁷, луѓето за кои кај нас не е изработена ниту една посолидна монографска студија.

1.

Кој е всушност самоукиот галички сидар и печалбар, комита и револуционер, војвода и поет, учебникар и фолклорист, лексикограф и граматичар, историчар и идеолог на раниот македонски културно-нацио-

раѓањето крајот на 1817 или почетокот на 1818 и како година на смртта 1895 (Д-р Б л а ж е Р и с т о в с к и, цит. дело, 231–253 и 287).

³ Името е напишано различно на разни места во изданијата во Белград и Софија: *Ђорђе, Ѓеорѓи, Георѓи*, но особено во неговите ракописи и писма од последните години стои: *Ѓорџија, Георџија*.

⁴ Б л а ж е К о н е с к и, цит. дело, 87–96; и с т и о т, *Кон македонската преродба*, Македонските учебници од 19 век. Второ издание, ИНИ, Скопје, 1959, 87–97.

⁵ На истото место, 87.

⁶ На истото место, 96 (97).

⁷ *Национално-освободителното движење на македонските и тракийските българи 1878–1944 в четири тома*. Том први. *Борби за зајаване на единството на българската нација 1878–1893*, Софија, 1994, 20.

нален развиток Ѓорѓија Пулевски? Кој е претходникот на Мисирков и Чуповски, на Рацин и Вапцаров, но истовремено и на Делчев и Ченто?

Ѓорѓија М. Пулевски во декември 1882 година имал 65 години⁸ што значи дека е роден некаде кон крајот на 1817 или почетокот на 1818 година. Самиот се декларира дека е по националност *Македонец*, по професија *книжевник*, по функција *„чејшводец“* за ослободувањето на нашата татковина⁹, но кој, според едно „Свидетелство“ на Софиската градска општина од 26 март 1883 година, е „женет, има сопруга на 45 години, двајца синови на 15 и на 10 години и две деца, момчиња, останати сирачиња од сестра му, на 6 и на 4 години, и сите ја очекуваат издршката од него; подвижен и неподвижен имот нема и се наоѓа во мошне бедна состојба“¹⁰. А самиот во една од молбите кажува дека „по 35-годишно време за општополезни работи“, на свои 65 години, е останат без елементарни средства за живеење во Софија¹¹.

Мошне скудни и несигурни се достапните податоци за животот и дејноста на Пулевски до 60-тите години. Преку ѕидарските мајстори и калфи, можеби и со посредство на Бигорскиот манастир¹², ги запознал буквите; преку народната традиција го осознавал минатото, а со татковиот занает се нашол во Романија и потоа во Србија¹³.

Уште млад Ѓорѓија бил вдахновен од ослободителната мисла. Веројатно не останал настрана и од албанските востанички движења во 1845–1846 година. Но со сигурност се знае дека по префрлувањето во Србија, кога српскиот кнез се обиде во Белград да создаде центар „за ослободување и обединување“ на јужните православни Словени на чело со Србија, кога мнозина Бугари и Македонци, како единствени православни Словени во границите на тогашна Турција, организираа специјални воени единици за претстојните борби со вековниот поробувач, во 1862–1863 година (кога турскиот гарнизон од Белградската Тврдина го бомбардира градот и настана оружен судир со опсада на тврдината), заедно со четата на Иљо Малешевски во борбите учествува и „првиот наредник на понтонерска чета“ Ѓорѓија Пулевски¹⁴.

⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Пориреџи и процеси...*, I, 273.

⁹ На истото место, 272–273.

¹⁰ На истото место, 277.

¹¹ На истото место, 273.

¹² Петар Чакар, *Нови откритија по случај 75-годишнината од смртта на Ѓорѓи Пулевски. Мијачки ѕидар – највиден македонист-учебникар*, „Нова Македонија“, 25. VIII 1969, 10–4. IX 1969, 10; Георги Трајчев, цит. дело, 42; Томо Смиљанић-Брадина, *Борбе М. Пулевски (Мијак Галички)*, „Јужни преглед“, I, 2–3, Скопје, 1927, 62; Др. Х. Поленак-Ковић, *Мијачки лексикограф Борбе М. Пулевски*, „Глас Југа“, Скопје, Божић 1941, 31.

¹³ Томо Смиљанић-Брадина, цит. прилог, 62.

¹⁴ Архив Србије, Београд (натаму: АС), МПс-П, XII, 601, 1872.

По активното учество во белградските легии и по образувањето на Бугарската егзархија (1870) што почнува организирано и озаконето да продира во црквата и просветата во Македонија, преземајќи ги и црковно-училишните општини и легализирајќи ја својата национална пропаганда во Европска Турција, Ѓорѓија Пулевски тргна на едно подолго истражувачко патување по Скопско, Тетовско и Кичевско. Тој води секакви разговори (па дури и со призренскиот паша), ја проучува (по подолгото отсуство) состојбата во татковината и усилено собира дијалектолошки, пред сè лексички и етнографски материјали, но го сондира и степенот на развитокот на ослободителната и националната свест на народните низини – на чаршијата, занаетчиите, свештениците, учителите и селаните што потоа обилно ги наоѓаме и во долгите списоци на претплатниците или финансиерите на неговите книги. Идејата за создавање речници или разговорници, вели самиот во едно писмо од 20 декември 1872 година, да го преземе овој значаен потфат му ја дала токму положбата во која што го видел македонскиот народ, зашто, вели, „сме останати како деца сирачиња што немаат татко да ги учи и да ги поучува, туку како занесени и не знаејќи што е потребно да знаат, а немајќи извори за знаење, најпросветените се занимаваат само со читање црковни книги“¹⁵. И бидејќи видел како српската влада испраќа во Македонија „училишни книги и уредби“, кои, како странски, биле подложувани на строга цензура, па и запленувани од надлежните турски власти или пак им биле исечувани страниците „каде што се зборува за историски разјаснувања“, луѓето не можеле да ги користат во просветата и „се свргеле во наречјето да се побугаруваат“, иако, вели, „нивниот изговор нема ни смисла да се Бугари“¹⁶. Во спомнатото писмо до Министерството за просвета на Србија, предлагајќи го за печатење својот прв речник, Пулевски наведува: „Јас, откако ја разгледав состојбата на работите и размислив како тие луѓе да се обрнат кон својот мајчин јазик, да се запознаат себеси и својата народност, ја напишав оваа книга од повеќе јазици, според потребата, како што ќе покажат овде во прилог двете молби упатени до славното Министерство“. Во прилог го доставува „за разгледување“ својот „Речник од четири језика“ заедно со препораките од П. Среќковиќ и М. Милоевиќ, со молба „за ракопомош“ за да може предложената книга „да ја печати и на свет да ја издаде“¹⁷.

Иако Пулевски се обидел да ја искористи создадената политичка конјунтура во веќе изразениот стремеж на српската влада за продор кон југ, уште на 23 декември му е одговорено дека „државата вакви работи не може да печати на своја сметка“ и му е вратен ракописот со

¹⁵ На истото место.

¹⁶ На истото место.

¹⁷ На истото место; *Граѓа за историју македонског народа из Архива Србије*. Приредил др. Климент Цамбазовски, т. III, књ. I (1868–1873), Београд, 1983, 358–359.

препораките¹⁸. Но Ѓорѓија го имаше при рака учебникот по географија за средните училишта (1871) од угледниот професор Јован Драгашевиќ, каде што Македонците се третираат како најстар народ на Балканот, а македонскиот јазик како посебен и различен од српскиот и од бугарскиот јазик¹⁹, па беше изненаден од одговорот на Министерството.

Незадоволен од таквиот однос, тој на почетокот на 1873 година му го поднел ракописот и на Министерството за надворешни работи на Србија. Ова навистина се согласило да го напечати, но под услов „г. г. Бошковиќ и Милоевиќ да го преработат во договор со спомнатиот Ѓорѓи“²⁰. „Но – сведочат на 2 ноември 1874 година П. Среќковиќ и М. С. Милоевиќ – додека се решаваше работата, Ѓорѓија си наоѓа неколкумина свои земјаци што му го издадоа делото на своја сметка и тој си го растури по Стара Србија.“²¹

И навистина, под насловот на книгата е наведено дека печатењето му го платиле неговите земјаци од еснафскиот сталеж „Филип А. Степаноски, мајстор терзиски од Селце“ и „Стамат Андрејевиќ, мајстор сидарски од Галичник“, а најголемиот број претплатници му биле пак од Мијачијата и од народните низини од другите краишта на Македонија. Тој и лично патувал по Македонија да си го продава речникот и имал можности да види, како што пишува самиот, „како Бугарите лажат и на кој начин го воведуваат бугарскиот говор до каде што можат да стигнат“. Затоа, вели, и измислил „начин како може да се предупреди бугарското умилкување“ „за да не се цепка и да се побугарува народот со помошта на бугарските владици“. А тој начин, според него, бил – „да се напечатат училишни книги на свој говор како што се зборува сега ... од овдешна Јагодина, па на југ до Егејското Море“²².

Иако во насловот стои дека е „Речник од четири језика“, иако и графички материјалот е разделен на четири јазични графи, сепак лесно се констатира дека всушност се работи за еден *џејјазичник*, бидејќи, по-

¹⁸ На истото место, 360. Иако, на 10. I 1873 год. министерот за надворешни работи на Србија Јован Ристиќ (за собирањето „граѓе за Српско-арбански јазик“ по „Стара Србија“) му дал на Пулевски пет дукати „на име подпоре“ – како на човек „који је и иначе чинио услуге у Старо-српским крајевима“ (*Граѓа за историју македонског народа из Архива Србије...*, 360).

¹⁹ *Географија за средње школе*. Израдио Драгашевиќ. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у Државној штампарији, 1871, 114 и сл.

²⁰ АС, МПС-П, XVI, 715, 1874: Писмо на членовите на Одборот за српски училишта и учители во Стара Србија и Македонија П. Среќковиќ и М. С. Милоевиќ од 2. XI 1874 год. до Одборот во Министерството за надворешни работи на Србија; *Граѓа за историју македонског народа из Архива Србије*. Приредил др. Климент Џамбазовски, т. III, књ. II (1874–1878), Београд, 1984, 106.

²¹ На истото место.

²² АС, МПС-П, ф. XVI, 715, 1874: Писмо на Ѓ. М. Пулевски до српскиот кнез Милан Обреновиќ IV од 29. XI 1874 год.

крај македонскиот, во првата графа (насловена со неосновано и не-обично, но двојно именување: *Српско-Албански*) се наведени и значењата на српски јазик и сето тоа после се преведува на албански, илурски и грчки²³. Всушност, тоа не е ни речник во вистинската смисла, туку еден вид *разговорник* што авторот си го сфаќал како *учебник*. Затоа и го означил како „I-ва част“ за основното образование. Значајно е притоа што и самиот автор во предговорот кажува дека *ирирачников* им е наменет не само на учениците, туку и на возрасните корисници што требало да ги знаат или да ги разбираат јазиците што биле во употреба во тоа време во Македонија²⁴. Не помалку е значајно што Пулевски веќе го најавува и *ирирачнички речник*, како и веќе планираната *граматика* како *ирирачничка* учебна книга²⁵.

Речников на Ѓорѓија Пулевски не е прв ваков потфат во македонската историја. Тој претставува продолжение на традицијата што ја започна уште Даниил Москополски со Четиријазичникот (1802) и своевидната преработена препечатка на Теодосија Синаитски во солунското издание „Книга за научение трих јазиков“ (1841). Но додека кај првиот македонскиот јазик беше наречен *буџарски*, а кај вториот *славјано-болгарски*, кај Пулевски во Четиријазичников тој е комбиниран како *Српско-Албански* што потоа веќе ќе се утврди како *словеномакедонски* или само *македонски*.

2.

Тоа беа преломни години не само во свеста на Пулевски, туку и во претставите на македонскиот народ воопшто. Во тоа време Бугарската егзархија во голема мера веќе ја истисна грчката црква во многу македонски епархии, но скоро се јави жестока реакција и против неа, па се обнови со уште поголем интензитет Унијатското движење што во 1873–1874 година ја зафати скоро цела Македонија. На чело на овој унијатски бран застана Ѓорѓиевиот соборец од Белградската легија Димитар Попгеоргиев-Беровски што во тоа време во Солун ги правеше подготовките за широко ослободително востание²⁶. Тоа беше моментот кога се дефинираше македонската национална програма што најрано ја

²³ Д-р Блаже Ристовски, *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска јеснарка“*, ИФ, Скопје, 1973, 11–12.

²⁴ *Речникъ оиѣ чейири језика. I. Српско-Албански. II. Арбански-Арнаушски. III. Турски. IV. Грчки*. Скројена и написана отъ Ѓорѣа М. Пулевски, архитекта у Галичникъ окружије дибранско 1872. године. I-ва часть. Београдъ. Штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1873, 2.

²⁵ На истото место, 4.

²⁶ Д-р Блаже Ристовски, *Пориреи и процеси...*, III. *Процеси од македонската либерална и национална историја*, „Култура“, Скопје, 1990, 35–65.

уочи и најрелјефно ја одрази бугарскиот истакнат преродбенски деец Петко Р. Славејков²⁷.

Во такви околности уште на почетокот на јуни 1874 година Ѓ. М. Пулевски ја понудил за печатење својата втора книга што веќе значително се разликува и по концепцијата и по националната идеологија од првата. Прави впечаток сфаќањето и употребата на македонското национално име, како и односот кон историјата, филологијата и етнографијата на Македонија. Ракописот бил предаден во Одборот за училишта и учители во Стара Србија, па на 2 ноември 1874 год. членовите на овој одбор П. Среќковиќ и М. С. Милоевиќ напишуваат препорака до министерот за просвета и црковни работи. Уште на 15 ист. м. предметот му бил даден на веќе афирмираниот српски научник Ст. Новаковиќ за да го прегледа и да каже дали и за каква цел би требало делото да се напечати на државна сметка²⁸. Но Новаковиќ на 29 ноември одговара кратко и остро дека авторот „не е во состојба да состави дело што би било достоино да се печати на државна сметка“²⁹.

Меѓутоа, оценката и ангажираните интереси на научникот не можеа да го расколебаат патриотскиот жар на Пулевски, длабоко уверен дека во тоа преломно време тој може да му даде на својот народ книга што ќе му покаже кој е, што е и што сака да биде. Налутениот патриот, уверен дека мислењето на Драгашевиќ за Македонците е мислење и на кнезот, уште истиот ден му го испраќа ракописот на српскиот кнез Милан Обреновиќ IV со молба книгата да му се објави со државна помош³⁰.

И така во следната 1875 година од Државната печатница излезе втората книга на „Мијакот галички“ Ѓ. М. Пулевски „Речник од три језика – с. Македонски, Арбански и Турски“³¹. Единствената отстапка што

²⁷ [П. Р. С л а в е ј к о в], *Македонскиот вжирост*, V, 3, Цареградъ, 1871, 2; Цочо Биларски – Илия Пасков, *Писма на Пейко Рачев Славејков по унијата в Македония през 1874 г.*, „Векове“, XVIII, 1, Софија, 1989, 67–75; Б л а ж е К о н е с к и, *Кон македонската преродба...*, 72–82.

²⁸ *Граѓа...*, т. III, књ. II (1874–1878), 107.

²⁹ На истото место.

³⁰ АС, МПС-П, ф. XIV, 715, 1874.

³¹ Насловната корица на речникот била напечатена во две верзии (една за растурање во границите на Турција, а друга за надвор од Турција). Примерокот со којшто располагаме ја има полната форма, каде што се нагласува оти книгата излегла благодарение на султанот Абдул Азис и гласи: *Беремейд-ли, муџеремейд-ли да дери ељиф шан-л; СУЛТАН АБДУЛ АЗИС АЗАМЕТ ЕФЕНД-М-З Саис-нда чикмиш. РЕЧНИК од три језика С. МАКЕДОНСКИ АРБАНСКИ и ТУРСКИ. КЊИГА II. НАПИСАО Ђорђе М. Пулевски. МИЈАК ГАЉИЧКИ. ФЈАЉТОР нка тре гјуха ШКИНИШТ МАКЕДОНИСЕ ШКИП еде ТУРЧИШ. Љиберти П. ЕКАШРУУ Ђорђи Пулес. ЉАГУТ уч љисаниден МИСНИЈ-МАНЦЕ АРНАУДЧЕС ве С. МАКЕДОНЛУЦЕС ЃИТАБ П. ЈАЗМИШ Ђорђе М. Пулеоглу. У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ ТАВ ОЛУПМИШ. 1875. За прашањето на двојниот коричен наслов в.: Б л а ж е К о н е с к и, *Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски ѝрилози*, „Култура“, Скопје, 1986, 227. Прави впечаток што*

морал да ја прифати било користењето на српската Вукова кирилска азбука, каква што тој нема употребено ни пред ни по тоа. Што е особено значајно, тој и во „Самовила Македонска“ и во стихозбирките „Македонска песнарка“ (1879), но и во „Слогница речовска“ (1880), објавени во Софија како сопствени изданија, ја употребуваше својата стара словенско-руска азбука, а тоа е посебно видливо во зачуваните ракописи „Јзичница“ и „Славјанско-македонска општа историја“. Па дури и првиот, четиријазичниот речник од 1873 година во Белград го објави со графија што претставува комбинација на руско-словенската и Вуковата кирилица. Следствено, графијата употребена во тријазичников не може да се смета како израз на ставот на Пулевски, туку видлив компромис со ангажираните „помагачи“, иако таа со фонетскиот принцип изврши одредено влијание во процесот на подоцнешните настојувања за утврдување на македонската азбука и фонетскиот правопис³².

Исто така, Ѓорѓија Пулевски се обиде и со „подвала“ да ја искористи касата на српската пропаганда: додека издавачите малото с. во насловот (с. *Македонски*) си го читаа и го сфаќаа како *српско-македонски*³³, самиот автор си го знаеше и си го интерпретираше како *славјанско-македонски*³⁴, како што пишува и во сите свои подоцнешни објавени и необјавени дела. Впрочем, тоа го потврдува и преводот на албански уште во насловот на Речникот: *шкџинишиџ македонисе*³⁵.

Овој тријазичник на Ѓ. М. Пулевски веќе наполно се вклучува во општиот тек на македонските учебници од XIX век. Тој не само што го афирмира во писмената реч западномакедонскиот дијалектен систем на нашиот јазик, туку станува и важен меѓник во културно-националната историја: Пулевски не само што овде веќе наполно го отфрла бугарското национално обележје и со тоа прекина една подолга традиција што посебно беше потенцирана со изразената тенденција за создавање *заеднички* македонско-бугарски литературен стандард (по углед на српско-

с. македонлуцес е ставен како трет, наместо прв – како што е во македонскиот и албанскиот наслов и како што е во книгата.

³² Инаку, за азбуката, јазикот и правописот на Ѓ. Пулевски да се види: Трајко Стаматовски, *Кон графискиот систем на Пулевски*, зб.: *Бигорски научно-културни средби*, I научен сбор, Гостивар, 1971, 37–44; Блаже Конески, *Македонскиот XIX век*, 210–223; Блаже Ристовски, *Кодификацијата на македонскиот современ јазик низ делото на Парјенија Зографски, Ѓорѓија Пулевски, Пејтар Појарсов и Крсие Мисирков (со посебен поглед врз некои специфики на графијата)*, зб.: II македонско-северноамериканска славистичка конференција во Охрид, Скопје, 1995 (во печат).

³³ *Граѓа...*, т. III, књ. II (1874–1878), 106: „Речник српско македонског, арнаутског и турског језика“.

³⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“*, 17; и с т о т, *Македонскиот народ и македонската нација*. Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла, I, „Мисла“, Скопје, 1983, 341.

³⁵ Блаже Конески, *Македонскиот XIX век*, 224–226.

хрватскиот договор од 1850.), туку првпат во еден македонски учебник беше маркирано *македонско* име како *национално* (и на јазикот како *македонски*, а не како „македонско наречие“) и беа претставени контурите на македонската национална идеологија. Тоа јасно го покажува неговиот став дека „и Македонците се народ и местово нивно е Македонија“. Оваа декларација за поимите народ и татковина се повторува со едно (за него како словенофил) важно доуточнување: „Нашето отечество се велит Македонија и мие се именуваме с[лавјано-] Македонци“. Во духот на идеологијата што имаше длабоки корени и во Македонија (можеби и не без влијанието на сознанијата на германскиот истражувач Л. Ф. Пасоф) дека и античките Македонци биле Словени, Пулевски гордо истакнува оти „Македонија била пофалена у време цара великог Александра“. Но за него многу е важно што „македонскијот јазик је најсроден со црковно-славјанските книги и тој је старославјански“, поради што и ние „се именуваме Старославјани, дека книгине црковни Кирил и Методије кога ’и преводеле од јазикот грчки на славјански, нашле за добро да напишат букви славјански и да преведат книгине богомољни по старославјански јазик и тује во Македонија Старославјаните живувајет“³⁶.

Не беше само рускиот македолог Бугаринот Петар Драганов што пофално се изразуваше за тријазичникот на Пулевски³⁷. Пројавија интерес и истакнати имиња во славистиката, како Веселовски, Миклошич, Аксаков и др., а московскиот словенофилски орган на Ив. Аксаков „Русь“, во моментот кога Македонија сè повеќе стануваше предмет на славистиката и меѓународен интерес во политиката, напиша: „Речникот на г. Пулевски е од голем интерес за запознавањето на македонското население, кое Србите толку настојчиво го приклучуваат кон српското племе. Воопшто, – вели „Русь“ – треба да забележиме дека Македонија за славистите претставува – ако можеме така да се изразиме – непозната почва што ги чека своите истражувачи“³⁸.

Како што кажува самиот автор во поговорот на тријазичникот, тој во некој јавен оглас ветил дека тука ќе биде напечатен и еден дел што ќе претставува „буквар, који је од четири језика – турски, словенски, латински и грчки“, а исто така и дел со „стародревни обичаји и пјесни југословенски“³⁹, но на крајот од книгава се дадени само словен-

³⁶ Ђорђе М. Пулевски, *Речник од шри језика*, 40–42.

³⁷ П. Драгановъ, *Этнографическій очеркъ славянской частии Македонии. Дебране: Арнаушо-Арбанасы и Албано-Мияци*, „Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества“, 2, С.-Петербургъ, 1888, 89; и с т и о т, *Македонско-Славянскій этнографическій Сборникъ*, Вып. I, С.-Петербургъ, 1894, 231.

³⁸ К. [у з м а н Ш а п к а р е в], *Народни ѿбсни и сѣарини*, „Марица“, V, 378, Пловдивъ, 16. IV 1882, 2.

³⁹ Ђорђе М. Пулевски, цит. дело [V].

ската, грчката и латинската азбука (без турската, веројатно поради сложениот проблем на арапското писмо). Тоа го направил затоа што, вели, „уписници малу се собирае“, па одново ветува оти обичаите и песните ги задржува за третата книга за која и повикува „свакога, брата родољубителја и спомоштествователја да помогне и за трећу књигу да ја наштапаме“⁴⁰.

3.

Реализирајќи го упорно својот најавен издавачки план, на 25 мај 1875 год., во врска со „поканата од господинот министер за просвета и црковни работи уште од почетокот на оваа година, упатена до Српското учено друштво, заради раширување на српските книжевности“, Пулевски го предложил во Министерството ракописот на својата веќе подготвена „Речница“ (Грамматика?) „за оценување“⁴¹, но надлежните само запишале дека придружното писмо на Пулевски треба да се додаде кон актот со поранешното негативно мислење на Новаковиќ. Ракописот на „Речницата“ му бил вратен на авторот⁴².

Но тоа е времето на востанието во Босна и Херцеговина, а веднаш потоа и Априлското во Бугарија и Разловечкото во Македонија. За да ја заземе Босна, Србија ѝ објави неуспешна војна на Турција, а сето се заврши со Цариградската конференција, на која меѓу другото беше решено да се образува една (дуалистичка) држава под името „Бугарија“ со две посебни области (Бугарија и Македонија) што ќе претставува базичен меѓународен акт и во наредните ослободителни потфати на Македонците. Сосем природно дојде и големата Руско-турска војна (1877–1878), кога и Србија ја продолжи привремено запрената Српско-турска војна, во која како доброволец се вклучи и нашиот Ѓорѓија Пулевски⁴³.

Врховната команда на Руската армија се ангажира од револуционизираните емигранти Македонци во Србија и во Романија да формира четири доброволечки чети со војводите Иљо Марков, Димитрија Трифонов, Ѓорѓија Пулевски и Ѓорѓи Огненов со помошникот Иванчо Робе⁴⁴. Тие станаа постојана авангарда при тешкиот руски воен поход

⁴⁰ На истото место.

⁴¹ АС, МПС-П, ф. VIII, ред 80, 1876; Д-р Б л а ж е Р и с т о в с к и, *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки...*, 18; *Граѓа...*, 160–161.

⁴² АС, МПС-П, ф. VIII, ред 80, 1876: актот бр. 2503 го носи запишан во архивата датумот 25. V 1876 год., па не е јасно уште дали „Речницата“ Пулевски ја предложил на 25 мај 1875, како што напишал самиот автор со своја рака, или пак на 25 мај 1876 год., како што завел надлежниот чиновник при приемот.

⁴³ Д-р Б л а ж е Р и с т о в с к и, *Пориреиши и процеси...*, *Пориреиши од македонската литературна и национална историја*, I, 281–287.

⁴⁴ На истото место, 259–261.

низ Бугарија. А бидејќи беше ветено и ослободување на Македонија, заради што била веќе подготвена и специјална прокламација⁴⁵, македонските единици навлегоа сè до Пијанец и, спојувајќи се со перманентните востанички сили на Д. Попгеоргиев-Беровски, беше создадена слободна територија со воспоставена македонска народна власт⁴⁶.

Македонските чети во оваа војна покажаа беспримерна храброст и борбена умешност, заради што и војводата Пулевски добива високи воени признанија од Руската команда⁴⁷ и сабја од рускиот цар што тој со гордост ја носи не само до крајот на војната, туку и во подоцнешното Македонско кресненско востание, како и по улиците на Софија⁴⁸. Но доаѓа Одринското примирје и Санстефанскиот (прелиминарен) рускотурски мировен договор. Одново, врз основа на дицезата на Бугарската егзархија и актот на Цариградската конференција, беше замислена опширната држава „Бугарија“. Тоа предизвика бурна реакција кај Србија и Грција, но и кај европските големи сили, па дојде до Берлинскиот конгрес (1878), до ревизија на санстефанските визии и враќање на Македонија во границите на Турција – со магливи, неконкретизирани ветувања за автономија и реформи и во Македонија. А македонските борци се надеваа дека со рускиот потпис под санстефанските параграфи и Македонија ќе се ослободи од турското ропство и, во согласност со решенијата на Цариградската конференција, ќе се образува една дуалистичка монархија – по углед на наскоро тогаш конституираната Австро-Унгарија⁴⁹.

Македонските доброволечки чети останаа мобилни во штотуку ослободеното Кнежевство Бугарија – во очекување Турција да ги исполни преземените берлински обврски. Кога стана јасно дека султанот нема

⁴⁵ Христо Христов, *Ослободението на Бугарија и политиката на западните држави 1876–1878*, БАН, София, 1968, 182: Прокламацијата „До населението во Западна Румелија“ била напечатана во Одеса, а М. А. Хитрово бил определен веќе за губернатор на Македонија; И. Г. Сенкевич, *Документи од историјата на Македонија во архивата на М. А. Хитрово*, „Гласник на ИНИ“, X, 1, 1966, 179.

⁴⁶ Љубен Лапе, *Разловечкото востание од 1876 година и личноста на неговото организатор Димитар Поп Георгиев Беровски*, ИНИ, Скопје, 1976, 71–73; Д-р Блаже Ристовски, *Порирејти и процеси...*, *Процеси од македонската либералтурна и национална историја*, III, 60–63.

⁴⁷ Д-р Блаже Ристовски, *Порирејти и процеси...*, *Процеси од македонската либералтурна и национална историја*, I, 259–268.

⁴⁸ Дури и единствената фотографија со која денеска располагаме ја посведочува гордоста на Пулевски за добиената руска сабја.

⁴⁹ П. Делирадев (Дялошо на Јане Сандански. „Възстѡменашѡлен листъ ѡ случај 30 годишнината ѡй неговоѡу убийство“), София, 22. IV 1945, 3) пишува дека руската дипломатија со војната од 1877–1878 година „се мачела“ да го реши и македонското прашање „преку создавањето на Санстефанска Бугарија – една малечка федерација од провинциите Мизија, Тракија и Македонија, меѓутоа, обидот ѝ пропадна во Берлин“.

Но авторот не останува на тажењето и резигнацијата, туку им кажува на сонародниците за славната македонска историја, за Филипа и Александра (што ги сметаше исто така Словени) и за нивните современи потомци. Овој револуционерен романтизам беше и нужен и полезен импулс при формирањето на националната свест и при мобилизацијата во конкретната ослободителна акција. Затоа Пулевски, огорчен од Европа и длабоко навреден и разочаран од соседите, енергично извикнува:

*Чујте, жителни македонски! Назе ништо не ни чекај:
од азијатци – насиље, а в туѓина – укорство.
Туѓа страна је непријатна, в туѓина ве најорки гледај
И несносни прешебоци свијем ни вељат.*

.....
*Дал' сие чуле, Македонци, стари људи што говорат:
од Македонци јојунаци над нив не било –
Цар Александер Македонски престо лејта пред Христа
со Македонци сву вселену повладал.
Наш Краљ Филип – Славјанин е,
Цар Александер – Славјанин,
наши баби Славјанки ги родиле.
Македонци, сега се за јунакство македонско,
та сироти старих вие сега да следувате!
Не је стравотна своје искаши, ни за жал за своје умреј.*

.....
*Турски зулум ни превзели над наша чест македонска,
Јал' бранише си ил' сви до един да изгинеме!
Род бранише од Агарјанци! Сви за еден животи да сложим!
Зато, јунаци македонски, пробудите се!
Похарно је да изгинеме в наша мила татковина,
отколку оваке да гледаме свако злосторство.*

Не случајно токму К. Шапкарев во целост ја препечати оваа значајна поема во пловдивскиот весник „Марица“⁵², како што и Пулевски, макар и без означување, вклучи еден значаен дел од неговиот учебник во својот тријазичник⁵³. Тоа беше сведоштво за единството на мислата кај будните Македонци независно каде се наоѓаат. Па и бесарапскиот Бугарин и виден руски славист П. Драганов уште во 1894 год. ја вклучи поемата во својот (за нас многустрано значаен) „Македонско-Славјански Сборник“⁵⁴.

⁵² К., Народни песни и старини, „Марица“, V, 377, 13. IV 1882, 4–5 и V, 378, 16. IV 1882, 2.

⁵³ Блаже Конески, Кон македонската преродба, 88–90.

⁵⁴ П. Драганов, Македонско-Славјански Сборник, I, 231–234.

Самиот Пулевски беше наполно свесен за значењето и улогата на револуционерната песна во таа атмосфера, па во 1879 год. во Софија ги напечати и двата дела на првата стихозбирка на македонски јазик во нашата литературна историја под недвосмислениот наслов „Македонска песнарка“⁵⁵. Како и насловите на поемата и на песнарките, така и првите три исцело негови стихотворби во првата стихозбирка (отпечатени со полуцрн старословенски шрифт), бијат в очи потенцираните национално интонирани наслови: „Плачење македонско“, „Македонцим ув прилог“ и „Жаљост македонска“. Додека првите две песни се со еден специфично негов изразен стил, сличен на Прличевскиот од еден период, третата патриотска песна е напишана наполно во духот на нашата народна песна, заради што е и прифатена од народот до наши денови. Песната „Жаљост македонска“ во целост гласи:

*Не жали, Сиано мори, не ѝлачи,
не рони ѝије с'лзи крвави,
не рони ѝије с'лзи крвави
ѝо ѝије, леле, бели образи,
не расијувај си лицейо.
– Како да, лудо море, не жалам:
зайвчера сиари ѝаиѝа јукоѝах,
зайвчера сиари ѝаиѝа јукоѝах –
денеска мила мајка ми умре,
денеска мила мајка ми умре,
а вчера, леле, книѝа ми дојде,
а вчера, леле, книѝа ми дојде:
во балкан мили браѝи ми заѝинал!
Осианав, леле, сирак сироѝа,
без ѝаиѝа, море лудо, без мајка,
без ѝаиѝа, лудо море, без мајка,
осианав, леле, ѝурска робиња.*

Дури и ако песнава претставува адаптација од постара народна песна, треба да се признае дека таа е успешно актуализирана. Слични потфати Пулевски има правено и во другите навистина народни умотворби што ги објавува во продолжение. Но сите тие носат и една специфична графика за укажување на мелодиската линија при вокалното исполнување: со своевидно повторување на вокалите (наместо со нотација) авторот сака да укаже како треба да се пее стихот. Тој исто така изречно наведува со каква инструментална придружба се пеат одделни песни. Се знае дека песните биле мошне популарни и во емиграци-

⁵⁵ Д-р Блаже Ристовски, цит. дело, 25–28 и 47–73.

јата и во Македонија, особено пак во Мијачијата.⁵⁶ Мечтата за „Кралевина Македонија“ со децидната потенцирана национална идеологија ја покривала рапавоста на стиховите и несмасноста на одделни јазични конструкции.

5.

Во моментот кога македонската емиграција во Бугарија ја организира Македонската лига, а на Гремен-Теке е конституирано Народното собрание на Македонија и е формирана Привремената влада на Македонија (1880),⁵⁷ Ѓорѓија Пулевски во Софија, со финансиската поддршка од своите земјаци, го објави првиот дел од својот граматички текст под необичниот наслов „Славянско-населениски-македонска СЛОГНИЦА РЕЧОВСКА“⁵⁸ што всушност претставува прва објавена македонска граматика во историјата на македонскиот писмен јазик. Учебников е наменет за III одделение на основните училишта и е напишан, како што вели самиот, на „славянско-македонски јазик“.

Колку и да беше филолошки нестручно составен овој прирачник, во Софија беше пречекан како несакан гостин. Ако некако и можеше да се толерираат песнарките и поемата, сепак, обидот за граматичко нормирање на македонскиот јазик веќе не можеше да се поднесува ни како намера. Затоа Пулевски долго шета безработен по софиските улици, без елементарна егзистенција, но упорно собирајќи народни умотворби и разни старини од преселниците и бегалците од Македонија. Кузман Шапкарев сведочи дека Ѓорѓија (само до 1882 год.) имал собрано богати и драгоцени материјали, но никако не можел да најде издавач. А кога се осмелил да побара државна служба, му поставиле услов да ја фрли народната мијачка облека, па гордиот Мијак реско им отсекол: „Ако вие сакате да си го фрлам народното облекло, со коешто сум пораснал и толку време сум работел за својот народ, тогаш јас не ви ја сакам ни

⁵⁶ К., *Народни ѱбни и сѳарини*, „Марица“, V, 377, 13. IV 1882, 5 и V, 378, 16. IV 1882, 2; П. Драгановъ, *Этнографическїй очеркъ славянской частии Македонїи...*, 89; истиот, *Македонско-Славянской Сборникъ*, I, 231.

⁵⁷ Славко Димевски, Владо Поповски, Светомир Шкарик и Михаило Апостолски, *Македонската лига и Уставој за државно уредување на Македонија од 1880*, „Мисла“, Скопје, 1985; Д-р Блаже Ристовски, *Порѳреѳии и ѳроцеси...*, *Процеси од македонската лиѳературна и национална историја*, III, 71–91.

⁵⁸ Б. К., *Грамаѳиѳкаѳа на Ѓ. Пулевски*, „Македонски јазик“, IV, 2, Скопје, 1953, 45–47; Х. П., *За Грамаѳиѳкаѳа на Пулевски*, „Македонски јазик“, IV, 8, 1953, 188–189; Трајко Стаматовски, *Македонисѳоѳи Ѓорѓи Пулевски, авѳор на ѳрваѳа ѳрамаѳиѳка на македонскиоѳи јазик*, „Нова Македонија“, XI, 3432, Скопје, 4. XII 1955, 5; истиот, *Борба за македонски лиѳературен јазик*, „Мисла“, Скопје, 1986, 83–93; Ѓорѓија М. Пулевски, *Одбрани сѳраѳиѳи*. Избор, редакѳија, предговор и забелешки д-р Блаже Ристовски, „Македонска книга“, Скопје, 1974, 155–181.

службата ни платата“ – и им ја треснал зад себе вратата на канцеларијата.⁵⁹

Новопронајдената документација покажува дека повеќе од три години Пулевски моли за помош или пензија⁶⁰, каква што им била давана на сите далеку понезначајни учесници во ослободувањето на Бугарија. Но надлежните власти наместо пензија – му нудат нивје на старости да ги обработува во Ореховско или Ломско⁶¹ – само и само да не биде во престолнината, да не се занимава со македонските работи и да не биде со своите земјаци. И кога најпосле во 1883 год. добива скромна боречка пензија за учеството во Руско-турската војна и ослободувањето на Бугарија⁶², Пулевски исцело веќе му се посветува на македонското културно-национално и ослободително дело.

Неговиот помлад и учен соплеменик, познатик и верен следбеник Димитрија Чуповски (во чија библиотека беше зачувана и „Слогницата речовска“ на Пулевски, добиена веројатно при заедничкиот престој во Софија во почетокот на 90-тите години), со пиетет сведочи (објавувајќи ја и неговата фотографија) дека во 1888 година била основана „Славјаномакедонска книжевна дружина од емигранти Македонци во Софија, под претседателство на Ѓорѓија Пулевски, којашто имаше цел да ја прероди народната македонска литература“, но која „бугарската влада ја растури и мнозина нејзини членови ги истера од територијата на Кнежевството“⁶³. Само по две години беше формирана новата *Млада македонска книжовна дружина* во Софија што со својот најавен *сейраитизам* го навлече најжестокиот револт на Стамболовата власт.⁶⁴

6.

Ѓорѓија Пулевски имал подготвено повеќе разни ракописни книги што му останаа необјавени. Засега, меѓутоа, ни се познати само два од овие негови ракописи што се чуваат во Софија: „Славјанско-македонска општа историја“⁶⁵ (од 1668 ракописни страници) и „Јзич-

⁵⁹ К., *Народни ѱбсни и сѳарини*, „Марица“, V, 377, 13. IV 1882, 4.

⁶⁰ Централен државен исторически архив, Софија, ф. 708, оп. 1, арх. ед. 397, л. 5–6 и об.; Д-р Б л а ж е Р и с т о в с к и, *Портретни и процеси...*, I, 271–274.

⁶¹ На истото место, 274–280.

⁶² На истото место, 278–279.

⁶³ У п р а в д а, *Кемъ была Болгария для Македонии*, „Македонский голосъ (Македонски глас)“, V, 5, С.-Петербургъ, 5. IX 1913, 77.

⁶⁴ Д-р Б л а ж е Р и с т о в с к и, *Македонскиот народ и македонската нација*, I, 469–602; и с т и о т, *Македонски леѱоѱис. Раскојки на лиѱературни и национални теми. Прилози за развѱѱокоѱ на македонската кулѱурно-национална мисла*, I, „Македонска книга“, Скопје, 1993, 42–122.

⁶⁵ Български исторически архив, Софија, N° 32/1958; Ѓ о р ѱ и ја М. П у л е в с к и, цит. дело, 29–31 и 215–257.

ница“ (од над 470 препишани ракописни страници)⁶⁶. Завршени во последните години од животот на авторот, тие се всушност и најзначајните негови дела, напишани на најчист македонски јазик.

По сè изгледа, Историјата на Пулевски е започната уште при неговиот престој во Белград, а е завршена и препишана за печат по 1892 година⁶⁷, којашто последна се спомнува во предговорниот текст на авторот. Скоро три децении тој стрпливо собира материјали, ги проучува достапните извори и литература, цитира педесетина автори и дела и ја изградува првата напишана историја на македонскиот народ „по славјански-македонско нареченије“.

Констатирајќи дека туѓите историчари не ја прикажале вистинската историја на Македонија и дека е неопходно самите Македонци да го сторат тоа, Ѓорѓија Пулевски со многу напори и со патриотски жар ја претресува целата балканска и словенска историја и ги бара нишките на македонскиот развој. Се разбира, како што правеа и другите историчари од неговиот калибар, летописот го почнува „од деда Мосоха, шестиот син Јафетов“ и стигнува сè до времето од пред крајот на неговиот живот. За него било многу битно да покаже дека Македонците „уште од неизвесно време си имале сопствено државно правление и свои владетели“, дека таа историја фаќа корени уште од „сто и триесет и една година по потопот вселенски“, дека „си стојале под управление од свои владетели даже до 900 години пред Христа“, дека во „Тројанскиот бој“ тие „и царот Пилимона си го загубиле“, но дека оттука наваму, вели, „токо речи најверни доказателства находиме за от македонските цареви“⁶⁸.

За него Македонците „се староместни полостровски жители и гостопријемци и болгарски, и српски и грчки и од други народности“, но дека „от славјанскиот род најнапред придошле Болгари, а по Болгари околу 200 години придошле и Срби“. Кога од 1396 год. „пропаднало болгарското царство, тики и Македонци и Срби потпаднале под турско вла-

⁶⁶ Централен државен исторически архив, Софија, ф. 771, оп. 1, арх. ед. 330. Тоа е препис направен од еден студент за проф. Мирчев. Копијата од овој препис сега е во обработка и подготовка за објавување, како и Историјата.

⁶⁷ Никола Киров Мајски, *Свештосенки. Сбирка оиѝ незабравими образи и събишия*. Част трета, Софија, 1958, 89–90 – ракопис во Архивот на Македонија во Скопје, к. 2. Тој навод на 1865 година Мајски го дава за ракописот „Јазичница“ што го имал в раце заедно со Историјата, но ако се земат предвид барањата на Пулевски од 1880 година да му се вратат украдените ракописи во Србија (АС, МУД, П ф. XI, 214, 1880) и самата содржина на ракописот „Славјанско-македонска општа историја“, треба да се допушти дека и двава ракописа се започнати уште во Србија. Особено ако се има предвид дека Пулевски уште во 1880 год. ја издаде својата „Слогница речовска“ (прв дел) во Софија, иако нејзиниот текст доста се разликува од текстот на неговата обемна „Јазичница“. По сè изгледа Ѓорѓија Пулевски долго работел врз овие два ракописа, веројатно до 2–3 години пред смртта.

⁶⁸ Ѓорѓија М. Пулевски, *цит. дело*, 215–217.

дичество, а Бугари се разбегале“, па „даже до сега Турци владеат над Македонија“⁶⁹.

Она што беше важно за Раика и за Паисија, не е помалку важно и за нашиот Раковски: старата слава требаше да блешти со легии од кралеви и цареви – свои и туѓи. Се разбира, најопширно и со многу детали е проследена историјата на античката македонска држава, зашто тоа беше темелот на цела една идеологија што дури и денеска многустрано оживува. Затоа Пулевски уште во својот предговор се труди педантно да пресмета „колку цареви имале Македонци своји и колку туѓи цареви“, па наведува:

„1-во. За от сто и тридесет и една година по потопот вселенски, тики до деветстотини години пред Христа не је точно известно бројот на царевите им македонски, заре пред стојаште временско растојание не ми било возможно надлежните сказанија да ги изнајдам и сам да ги прегледам, та да ги забележим. Токо, заради пред речени сказанија оставам белешки во подолниве редови за други последователи нека ги искажет колку цареви биле.

2-ро. А от деветстотини години пред Христа даже до 148 години пред Христа Македонци имале 82 цара од својнародни владетели.

3-ко. А от 148 год. пред Христа даже до 395-та год. по Христа над Македонци им царувале 34 цареви римски.

4-то. А от 395-та год. до 1360-та по Христа над Македонци им царувале 70 цареви византиски и еден краљ болгарски и два цара српски.

5-то. А от 1361-ва до 1892-ра год. над Македонци им царувале 29 цареви Турци.“⁷⁰

Меѓутоа, посебна вредност имаат поглавјата што се однесуваат за времето што го опишува како сведок или учесник.

Иако главно коректно ги интерпретира старите извори, тој не испушта да направи „Исправка“ како одговор на тие историчари, но и како разјаснување на самата Историја:

„1-во. Горе забележени историци – пишува Пулевски – или од око (по тамин) или не знојале географија, или само пристрастно писале, тики наместо историја казале логарија. А секој читател, биди какво битије, катог читат сакат да знојет какво је битијето от историјата и љубовпитен је да разберет зашто и коде је логаријата.

2-ро. По историското казување, уште пооднапред казахме оту на двапати дошле Болгари во оваја страна, а првијот пот нашите старинци ги исподиле назад во старината им. А по историското казување казахме и за повторнијот пот оту еден дел Болгари дошол во Беса-

⁶⁹ На истото место, 217–218.

⁷⁰ На истото место, 218.

рабија со Аспаруха или од нужда или пресилени. А по историското казахме оту Полострв Балкански п'лно бил населен, ка и сега: кон север и кон северски исток до Дунав, а кон исток до Црно Море со Славјани, а Елини – Спарта и Атина, а Траки во Музикаја населени биле, ка што казале историци и историји. А во горе речен XXI-ви § речени историци сијов Полостров Балкански го претставиле само за грчки и за болгарски народност да бил населен, а за славјански народност нигде не спомнале и источните цареви не ги казале Македонски Славјани, токо Грци и грчки цареви ги казале.

А по историското и историчко казување, уште пооднапред казахме, оту Босфор и Пелагонија, и Дардаија, и Долна и Горна Македонија, и Мизија, и Тракија, и Долна Мизија, и Провадија, и Стредец, и Краина, и Расаја, и Дукагин, и Јепир, и Тесалија, и Шумадија, и Мачва и Доспадија уште на 1400 години пред Христа со Славјани биле населени.

Ено – вели Пулевски – горе речени историски логарији ни давајет повод, тики и за болгарската историја со сите доказателства, а и за от други народности живущих во Полостров Балкански историјите им да ги кажеме за секој народност, за секој народ когашен је во оваја страна, нека си ги знојат.⁷¹

Во својата Историја Пулевски ја прави и првата периодизација на македонскиот развиток, давајќи ја паралелно и историјата на соседните народи за да се разберат историските процеси во Македонија, но навлегува и во прашања од секојдневјето, во обичаите и битот на нашите луѓе од разните краишта, па дава дури и граматички преглед на македонскиот јазик и ветува преглед и на македонската литература. Тој и подбивно критикува одделни недостатоци кај нашиот свет, посебно нафрлајќи се против „македонските граѓани“ што „сине се возвишавајет за благородници македонски, а уште не се сеќавајет оту се маши за сите лошотији што се наносат на христијансконо население македонско“⁷². Залагајќи се за едно национално обединување, потпирајќи се пред сè врз селанството и еснафството во Македонија, Пулевски пишува дека „лошотијите граѓанско-македонски се затоа оту не се сообразувајет со славјанскине племиња, затоа имајет лошо име. А пред последно име, като не је за кажување во книгава, токо македонски граѓани нека се потрудат да си поправат името си, заре – предупредува тој – први последователи ќе го кажет.“⁷³

Ѓорѓија Пулевски посебно внимание им посветува на Мијаците, при што прави и опсервации што се интересни од повеќе аспекти:

⁷¹ На истото место, 236–237.

⁷² На истото место, 253.

⁷³ На истото место.

„Мијаци – вели тој – за наука способни људи се, ама като не се образувани уште мали по мајкинија им јазик, затоа останувајет сосем прости во животот си.

а) Като одрастат мошне внимателни се и љубовпитливи за као недоветни да слушајет биди какво пред или после кажување учевно.

б) Вистина, внимателни се за разбирање Мијаци, ама от простота никого не признавајет за учител кѝ им је или кѝ им бил, токо со простото си гордејење дејствувајет као мошне знојни простаѝи.

в) А Мијаци во све турско царување не им је запрено учењето за учење по мајкинија им јазик, ама заради немање учители се училе само во црковни книги, тики затоа не се книжевни.⁷⁴

Затоа тој им упатува остри прекори и им дава посовремени просветителски совети на своите соплемениѝи:

„г) А Мијаци нека не се надувајет као черево на жар со простота си, токо даже ги меткајет деѝана со црковни книги, токо со долу речениве книги нека ги учат деѝата си во домашните им училишта:

1-ва. Славјанска и граѓанска букварки и аз-буки пишење;

2-ро. Верски молитви колку за себе да знајат и Символ;

3-ќо. Стречовница (диктовка) да знојат;

4-та. Јазичница (граматика) да изучат;

5-та. Слогница (аритметика) да изучат;

6-та. Растениѝица (ботаника);

7-ма. Летопис (народна историја);

8-ма. Животиѝица (зоологија);

9-та. Писмовница и писмени соображениѝи;

10-та. и Земѝи-описание полостровско.

А гатанки и пословиѝи и песни и приказни – излишни се за во домашни училишта предавање, заре повеќе ги меткајет учениѝите.⁷⁵

7.

Овие задоцнети просветителски идеи на Пулевски сепак ги одразуваат барањата на македонските низини и степенот на македонскиот развиток. Отфрлајќи ги народните умотворби од програмата на училиштата, тој не престануваше упорно да ги собира и самиот да ги објавува. Нивното значење наполно го согледуваше, но само како показ на народната култура и како поттик за будење на народниот дух и за активирање во ослободителното движење. Затоа и сосем е разбирливо зошто Пулевски двата речника и граматиката ги сметаше како учебници и ги издаваше под реден број, додека ги исклучи од таа нумерација пое-

⁷⁴ На истото место, 252.

⁷⁵ На истото место, 252–253.

мата „Самовила Македонска“ и двата дела на „Македонска песнарка“. Последниве беа наменети само за возрасните и за светската јавност. Историјата, меѓутоа, не стигна да ја вклучи во својот учебничарски систем.

Ѓ. М. Пулевски си имаше свое разбирање и на историјата и на етногенезата на Словените и посебно на Македонците. Природно, од таквото сфаќање произлегува и неговото разбирање на македонскиот јазик. Тоа беше сè во рамките на тогашната идеологија на т.н. „македонисти“, кои сè просудуваа низ спектарот на континуитетот на античките Македонци како Словени. Затоа тој уште во предговорот кон Историјата вели: „А славјанско-македонсково нареченије, ако је отфрлено уште от краља Филипа II-ри, ами пак је основано за општ славјански јазик. Тики, за да се уверет љубовпитствујушти читатели, нека видет во пети дел, книга XI-та, а во глава IV-та и во V-та дејствително се вообразени сви јазични содржиње.“⁷⁶ Во согласност со тоа, Пулевски и сега (како и во 1875) ја нагласува потребата за обединување на силите во изградбата на единствен литературен стандард, сега со тенденција за опфаќање и на поширокиот словенски Балкан: „А стари православци рекле оту за сојединување еден народен јазик сите јазични разлики се соберувајет, тики еднаков словесност се суредуват за сви сојеви да го разбирајет. А за како што рекле стари православци, и историјава је написана за општ славјански јазичен основ, а искажана от помножествен еднаков словесност по славјанско-полостровско нареченије без порока и разлика за да ја разбирајет сви полостровски Славјани.“⁷⁷

Посебно внимание заслужува неговата ракописна „Јазичница“ што ја имаме само во туѓ препис, бидејќи, според тврдењето на работниците во Бугарскиот историски архив во Софија, оригиналниот примерок „исчезнал“ од депоата. Поради оштетеноста, првата и последните страници не биле препишани, па не знаеме точно ни каков бил полниот наслов ни што е кажано во авторовиот уведен дел⁷⁸.

„Јазичницата“ всушност и не е некаков чисто граматички текст, туку просто *книга за македонскиот јазик*, со многу белези на своевиден *џолковен речник*, со паралели и со другите словенски и балкански јазици. Како и Григор Прличев пред тоа⁷⁹, и Пулевски литературниот

⁷⁶ На истото место, 219.

⁷⁷ На истото место, 219–220.

⁷⁸ Во 1962 год. тогашниот раководител на Ракописниот оддел на Народната библиотека „Кирил и Методиј“ во Софија д-р М. Стојанов ни допушти да го разгледаме ракописот на Историјата, но за „Јазичницата“ изречно ни рече: „Неа нема да Ви ја дадам ни да ја видите, зашто ќе ја искористите против нас. Особено предговорот!“

⁷⁹ Григор С. Прличев, *Крайка словенска грамајшка*. Приредиле Наум Целакоски [и] Димитар Смилески, Битола, 1992; Григор Прличев, *Крайка славјанска грамајшка*. *Крайка словенска грамајшка*. Приредиле: Димитар Пандев и Драги Стефа-

израз значително го архаизира, конструира извесен деклинациски систем, употребува некои падежни форми што не му се својствени на народниот говор и создава специфична граматичка терминологија, со богатство на неологизми и мошне интересни калкирања.

Во споредба со објавениот прв дел од „Слогница речовска“ се констатира дека се работи за посебни книги, иако со извесни меѓусебни сличности. Графијата е речиси истата. Употребува 36 букви, но некои само за пренесување на странски зборови. Карактеристично е што во печатената „Слогница речовска“ Пулевски го пишува крајниот -ѝ кај затворените слогови, додека во „Јазичницата“ во таква функција веќе го нема. Исто така е важно што авторот во ракописот, барем според преписот, употребува акцентирање на зборовите, а посебно внимание им посветува на меките консонанти во македонскиот јазик, обележувајќи ги (со помошта на мекниот знак ѝ) со двојни букви што ги третира како една: *кѝ, џѝ, лѝ, нѝ*. Сосем нормално, како специфика на македонскиот јазик, авторот посебно ја потенцира употребата на тројниот член, иако неретко ги смешува граматичките категории. Значи, „Јазичницата“ е дело што допрва ќе го привлекува вниманието на истражувачите не само во рамките на интересот за делото на Ѓорѓија Пулевски, туку и за проучувањето на развојните тенденции на писменоста во нашиот XIX век воопшто.

Не ни е познато дали не се останати можеби и други ракописи од Ѓорѓија Пулевски, но тој најави уште неколку свои дела: „Родословница“, „Народна песнословница (Металогија)“, „Смисленица (Логика)“, „Буквар од четири јазика“ и „Обичаи и песни југославенски“. А Никола Чуповски (братот на Димитрија Чуповски) во својата незавршена автобиографија (1925), пишувајќи за Мијаците и за нивните преселби низ Македонија, наведува (како од најавторитетен извор): „Според книгата на Георги Пулевски, родум од Галичник, [Мијаците] биле гвадејци на А. Македонски“⁸⁰, а на друго место, кога пишува за соседното племе „Брсјаци (Брзаци)“, Никола се аргументира: „Според книгата на покојниот Георги Пулевски, родум од селото [Галичник], велат дека Брзаците биле брзата армија на Александра Македонски“⁸¹. Автобиографот не кажува од која книга на Пулевски ги користел овие цитати, но токму тие најилустративно покажуваат какво влијание и каков авторитетен извор за знаења биле тие книги во процесот на формира-

нија, Охрид, 1994. Оваа граматика е составена во Цариград во 1868 година, а на тој јазик десет години подоцна (1878) Прличев ја напишува и песната „Рабовъ Освободителю!“.

⁸⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно друѓарство во Петроград. Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развојото на македонската национална мисла*, I, „Култура“, Скопје, 1978, 54.

⁸¹ На истото место, 57.

њето на историската и на национално-политичката свест, на претставите на Македонците за своето потекло и културниот развој низ вековите. Не случајно и високо просветениот Димитрија Чуповски цел живот на синџирчето на својот часовник си ја носи парата со ликот на Александар Македонски⁸², а како симбол-амблем на македонското знаме го употреби еднорогиот коњ на Александра Букефал⁸³.

*

Тоа е автодидактот Ѓорѓија М. Пулевски, човекот што несомнено повеќе сакаше отколку што можеше, но кој остави дела со особена историска вредност во областа на македонската лексикографија, филологија, историографија, литература, фолклористика, просвета и посебно во револуционерното националноослободително дело, поставувајќи демаркациона линија помеѓу две судбоносни епохи од македонскиот развој: Пулевски прв писмено ги дефинира националните задачи на Македонците како посебен ентитет, засновани врз културно-историското минато, потребите на современоста и очекувањата во иднината, па го заврши периодот на културно-просветното раздвижување и го започна национално-револуционерниот. Тој прв појасно согледа дека само преку неопходната национална просвета и воспитание, но и со паралелна оружена револуционерна борба може да се извојува полната национална и политичка слобода на македонскиот народ. Како „само разбуден самоук, човек од народот, што не одбираше многу од граматички правила и интерпункција, макар и да говореше за тие работи“, тој навистина стана „понепоосреден изразител на мислите и стремежите на народните низини, одошто некои тогашни наши интелектуалци што во помала или поголема мера сепак потпаѓале под туѓо влијание“⁸⁴. Тоа беше и единствениот излезен пат што го прифатија Делчев, Мисирков, Чуповски, Рацин и Ченто.

⁸² На истото место, II, 293–294.

⁸³ На истото место, 285–296.

⁸⁴ Блаже Конески, *Кон македонската ѝреродба*, 97.